TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT

Felix Albert Kaiser

NÕO KALMISTU HAUAKIRJADE ANALÜÜS

Bakalaureusetöö

Juhendaja: kaasprofessor Kadri Koreinik
Kaasjuhendaja: vanemteadur Marju Kõivupuu

TARTU 2025

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen käesoleva lõputöö ise kirjutanud ning toonud korrektselt välja teiste autorite panuse. Töö on kirjutatud, lähtudes Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi lõputöö nõuetest, ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Felix Albert Kaiser

Lühikokkuvõte

Hauakirjad on mitmekihiline nähtus, mis sisaldab keelelist, semantilist ja sotsiaalset informatsiooni. Selles töös analüüsisin 374 Nõo kalmistult kogutud hauakirja. Minu peamised eesmärgid oli tuvastada hauakirjade päritolu, uurida nende keelt ja aja jooksul toimunud muutust. Saadud andmete põhjal lõin andmebaasi MS Excelis ja kaks korpust SketchEngine'is. Andmeid dateerisin ja hauakirjad rühmitasin Eesti ajaloo suurimate sotsiopoliitiliste ajastute järgi. Analüüsis tuvastasin keeled, milles hauakirjad on kirja pandud ja uurisin hauakirjade päritolu. Järgmisena analüüsisin kõige sagedasemat sõnavara, kollokatsioone, käändeid, pöördeid ja asesõnade tähendust. Viimaks uurisin Crespo-Fernándezi (2023) eeskujul eufemistlikke surmametafoore.

Nõo kalmistu asub põhja- ja lõunaeesti keele üleminekualal ning selle pärast esineb hauakirjades lõunaeesti keele jooni. Peaaegu kõik esimese maailmasõja eelsest ajast pärit hauakirjad on religioosse sisuga, nõukogude ajal muutusid kirjandusliku algupäraga tekstid ja omalooming populaarseks, kuid alles taasiseseisvunud Eestis taandusid religioossed hauakirjad esikohalt. Ka hauakirjade sõnavaras leidub palju religioosset materjali. Asesõnad näitavad, et fookuses on enamasti surnu, olenemata sellest, kas hauakirjad on surnu või järglase vaatenurgast kirjutatud. Nõo hauakirjades leidub ka eufemistlikke, mis kujutavad surma enamasti optimistlikult rahu või uue eluna.

Võtmesõnad: hauakiri, metafoorid, keelemaastik, religioossus, eesti keel, saksa keel

Sisukord

Sisukord 3
1. Sissejuhatus 5
2. Kalmistute ja hauatähiste uurimisseis 6
2.1. Matmine ja kalmistud eri uurimisvaldkondade fookuses 6
2.2. Kalmistute ja hauakirjade uurimisseis Eestis 8
3. Materjal ja meetod 9
3.1. Valim 9
3.2. Välitööd 10
3.3. Andmebaas 11
3.4. Andmetöötlus ja -analüüs 13
3.4.1. Hauakirjade dateerimine 13
3.4.2. Hauakirjade keeled 15
3.4.3. Hauakirjade päritolu ja mitmekesisus 15
4. Analüüs ja tulemused 17
4.1. Keelemaastik 17
4.2. Päritolu 18
4.3. Hauakirjade sõnavara 19
4.1.1. Nimisõnad 20
4.1.2. Omadussõnad 22
4.1.3. Tegusõnad 23
4.1.4. Asesõnad 24
4.2. Eufemistlike surmametafooride katse 26
5. Diskussioon 30
6. Kokkuvõte 32
Kirjandus 33
Analysis of the epitaphs on the graveyard in Nõo 38

1. Sissejuhatus

Ihre Seele gefällt Gott darum eilet Er mit ihr aus diesem bösen Leben.[1]

Nõnda on kirjas Tartumaal asuva Nõo kalmistu ühel hauatähisel. Kui tõsta pilk haualt ja vaadata suvisel kalmistul ringi, siis ei tundu see hauakiri kooskõlas olevat avaneva vaatepildiga. Tuules kohisevad vanad puud, mille lehestiku vahelt langeb virvendav päikesevalgus sammaldunud haudadele, kalmistu rohelises lehekatuses laulavad linnud. Eesti kalmistud on mind alati köitnud, sest oma tagasihoidliku kujunduse, sahisevate puudega ning tihti selgete piirideta tarastamata, sarnanevad nad pigem rahulike parkidega. Seetõttu tundub sõna *surnuaed* kalmistu sünonüümina Eesti kontekstis üpris sobilik.

Kalmistutest hoovab küll teatavat morbiidsust, eriti kui seal kohata malmriste saksakeelsete epitaafidega; keeles, mil on tänases Eesti ühiskonnas alles vaid osa oma kunagisest staatusest ning millel on teatud ajalooline maik (Marten & Saagpakk 2017: 13). Seetõttu avavad kalmistud akna minevikumaailma mitte läbi ajalooraamatute või pärimuse, vaid inimeste elude kaudu. Hauatähised kannavad peamise mälestusfunktsiooni kõrval olulist ajaloolist informatsiooni. Eriti kui ei ole enam olemas sugulasi, kelle jaoks kandis haud emotsionaalset väärtust, liigub hauatähise funktsioon ajaloodokumendina esikohale. Hauatähised muutuvad ajas ja Eesti kalmistutel moodustavad malmristid rõngasristide järel praeguseks säilinud hauatähistest vanima rühma. Need ristid pärinevad enamasti esimese maailmasõja eelsest ajast (Saar 2004), mistõttu nende uurimisega tuleb rutata (vt ka Õim 2010: 6). Kalmistud on enamasti ajaloomälestised, mida kaitseb seadus (MuKS). Seadusele vaatamata, satuvad hauatähised varguse, vandaalitsemise või hoolimatuse ohvriks (vt nt Liibak 2003; Õunmaa 2025). Ka Nõo kalmistu servas leidub hauaplatsidelt eemaldatud raudriste. Üks selle töö eesmärke on talletada seda kaduvat materjali.

Kalmistud panevad mõtisklema elu olemuse üle, eriti siis, kui kalmistule ei kiirustata ainult praktilisi asju ajama, nagu lilli kastma, vaid kõnnitakse rahumeeli ning lastakse mõtetel ringi käia. Hauaplatse vaadeldes tekivad küsimused. Kust on see pärit? Mida see iseloomustab? Kas see oma

[1] „Tema hing meeldib Jumalale, sestap ta tõttab temaga sellesinatsest kurjast elust.“ (Trk 4:10) Siin ja edaspidi: autori tõlge. Kõik hauakirjade näited on esitatud originaalkujus arvestades kirjavahemärkide ning suurte ja väikeste tähtedega. Et hauakirju paremini tekstis esile tuua, kasutan läbivalt kursiivi.

ajastule tüüpiline? Mis on aja jooksul muutunud? Selle töö teine eesmärk on välja selgitada hauatähiste keeleline aines nii (sotsio)lingvistiliselt kui ka semantiliselt.

Nendele küsimustele vastuste saamiseks kogusin ja talletasin Nõo kalmistult kõik keelelised elemendid. Uuringus keskendun eelkõige hauakirjadele ehk epitaafidele, mille all mõistan vähemalt paarisõnalisi lausungeid või fraase hauatähistel. Hauatähis tähendab selles töös füüsilist objekti haual, hauaplatsil või kääpal, millega tähistatakse haud mälestuskohana. See võib olla kas kivist plaat, hauakivi (sh nii looduslikud kivid kui ka tahutud kivid), metallist (malmist või rauast) rist või puurist, üksikjuhtudel skulptuur või sammas. Hauatähis võib olla puhtalt ülalmainitud objekt, aga lisaks on see tihti täiendatud kujundite, nimede, eluaastate või hauakirjadega. Lähemalt võtan selles töös luubi alla hauakirjades esineva sõnavara, püüan lahti seletada hauakirjade päritolu ja ühtlasi leida ajastute tüüpilised jooned. Katsun ka uurida, milliste metafooride abil kujutatakse hauakirjades surma. Seega on bakalaureusetöö nii keele kui ka keelemaastike (vt 2.1.) uuring.

Tahaksin tänu avaldada Meedy Männistele, Meelis Tsäkole ja Maarja-Liisa Pilvikule praktilise abi ja väärtuslike nõuannete eest.

2. Kalmistute ja hauatähiste uurimisseis

2.1. Matmine ja kalmistud eri uurimisvaldkondade fookuses

Hauamatus on Eesti ja kogu maailmas üks enim levinud matmisviise; matuserituaalid sõltuvad paljudest teguritest, sh inimeste usulisest maailmapildist ja keskkonnast (Kõivupuu 2024). Matused ja matmisrituaalid on mitme teadusvaldkonna uurimisfookuses. Arheoloogia jaoks on matused üks väärtuslik infoallikas endisaegse elu ja elukorralduse kohta (Bailey 1997; Jamieson 1995). Ühelt poolt annab matuste uurimine teadmisi tolleaegsest ühiskonnast, sh muinasusundist (Jonuks 2009), sotsiaalsest kihistumisest (Johanson jt 2024: 152, 265) või ühiskonnas valitsenud vägivallast (Clastres 2010). Teiselt poolt võimaldab DNA uurimine saada teadmisi inimkonna varasemate arengujärkude (Hansen 2010) ning suguluse ja põlvnemise kohta (Vai jt 2020). Sotsioloogias on matmise vastu huvi tuntud, kuna see, kuidas maetakse, pakub rohkesti teavet nii üksikisikute staatusest kui ka ühiskonna kommetest ja usundist (Stutz & Tarlow 2013; Maggio 2018). Ka psühholoogia valdkond puutub matmise temaatikaga kokku, sest surm on emotsionaalne sündmus (Pietkiewicz 2012).

Kalmistud ehk surnuaiad on olnud samuti erinevate uurijate huviorbiidis. Keskkonnateadustes uuritakse nt mulla keemilisi muutusi, mida matused endaga kaasa toovad (Fiedler jt 2012;

Tarnawska, Walczak & Burkowska-But 2024). Etnobotaanika tunneb huvi kalmistukultuuri vastu, sest kalmistute taimestik esindab nii kohalikku floorat, usundit, kultuuri kui ka matmiskombestikku (Dafni jt 2006; Rahman jt 2008). Surnuaiad annavad infot ka arhitektuuriloolastele, sest kalmistutele püstitatud hauakabelid ja muud lahkunu mälestust jäädvustavad rajatised iseloomustavad ühte või teist ajastut või kultuuripiirkonda (Worpole 2003: 7-9). Kalmistute üle on arutatud isegi eetika valdkonnas. Näiteks tihedasti asustatud piirkondades johtuvad inimestevahelised pinged küsimusest, kes väärib rohkem ruumi, kas elavad võid surnud (Allam 2019)? Kalmistute ruumikasutus on geograafide huviorbiidis, sest kohati võivad üleilmastumise käigus eri kogukondades tekkida pinged ruumivajaduste pärast (Kong 1999). Turismi ja majanduseteaduse jaoks on kalmistud potentsiaalsed vaatamisväärsused (Tanaś 2004; Tomašević 2018).

Peale eelpool nimetatu on kalmistud ka keeleteaduse andmeallikaks. Keeleteadlased uurivad kalmistute keelelist ainest, eelkõige hauakirju. Üks võimalikke lähenemisviise on vaatluse alla võtta kogu visuaalne aines ehk hauakirjad ja sümbolid, mis kalmistutelt leida on. Näiteks Madalmaades koostati mahukas korpus, mis aitas luua seosed erinevate andmeüksuste vahel. Kuigi korpusest jäid kõrvale hauakirjad (Bos 2020; 2021; vt ka 3.1.), inspireeris see mindki kalmistul tähele panema nii kirjalikku kui ka kujunduslikku materjali. Samasugust lingvistilis-semiootilist vaatenurka on kasutatud mujalgi ning jõutud järelduseni, et kõigist hauakividel leitavatest elementidest peitub hauakirjades mahukaim ja kõige selgemalt väljendatud tähendus (Muzioł 2018: 59). Samas võib olla keeruline eristada keelelise elemente kujunduslikest, nagu selgus juudi kalmistute analüüsist Poolas (Krajewska 1989: 39–40).

Teine võimalus on uurida keeltevahelisi suhteid, mis väljenduvad kalmistute keelemaastikel (ingl *linguistic landscapes*), mida võib defineerida kui „keelevalikute konfiguratsiooni mitmekeelsete keskkondade avalikel siltidel ja viitadel“ (Matras, Gaiser & Reershemius 2018: 53). Keelemaastike uurimise eesmärk on tuvastada keelte olemasolu ja puudumise mustreid avalikus ruumis ning mõista inimeste otsuste motiive, ideoloogiaid ja reaktsioone seoses elukeskkonna loomisega (Ben-Rafael & Ben-Rafael 2015: 19). Ennekõike mitmekeelse elanikkonnaga aladel, kus kahte või enamat keelt vastandatakse, saab hauatähiste keelevalikute põhjal teha järeldusi rahvastiku, domineerivate tõekspidamiste ning keelte hierarhiate kohta. Seda on nt tehtud Prantsusmaale kuuluvas Elsassis, kus enne teist maailmasõda vahetusid pidevalt saksa ja prantsuse keel (Vajta 2018; 2021). Keelemaastike uurimist kohtab nii rakendus- kui sotsiolingvistikas, aga ka keelepoliitika uuringutes ja kontaktlingvistikas (Gorter & Cenoz 2024: 9). Viimaks on võimalik

uurida süvitsi ainult keelelist materjali ning analüüsida hauakirjades peituvaid eufemistlikke surmametafoore, nagu on tehtud Hispaanias (Crespo-Fernández 2013; 2023; vt ka 4.2.).

2.2. Kalmistute ja hauakirjade uurimisseis Eestis

Eestis on kalmistud samuti äratanud erinevate valdkondade uurijate huvi. Arheoloogid on nt määratlenud, millal hakati Saaremaal pidama kristlikke matmistalitusi (Mägi 2007) või kuidas ajalooliselt kasutati Tartu Maarja kalmistut (Tiidu 2016). Lisaks on kalmistud äratanud kultuurigeograafide huvi. Taavi Pae on kalmistute kujunemislugu uurinud ning tuvastanud, millised seaduspärasused mõjutasid Eestis kalmistute paiknemist (Pae 2006; Pae jt 2008). Erinevalt Liivimaa kubermangust leidub Eestimaa kubermangus nn kirikuaedu, mis tähendab, et kalmistud rajati vahetult kirikute ümber (Pae 2006: 26; Pae jt 2008: 293). Geograafiliselt on analüüsitud üksikute surnuaedade nt Rakvere linnakalmistu kujunemislugu (Tuulik 2013).

Lisaks arheoloogiale ja (kultuuri)geograafiale on uuritud kalmistuid veel lingvistilis-semiootilise lähenemisnurgaga ja mõned nendest uuringutest pakuvad käesoleva töö jaoks metoodilist eeskuju. Näiteks on Tallinna Hiiu-Rahu kalmistu põhjal välja töötatud süsteem, mis jaotab hauakirjad funktsiooni järgi esi- ja tagakirjadeks ning tagakirjad omakorda kuude kategooriasse: soovitus, nending, religioosne tekst, salm, sentents ja pühendus või pühendaja (Ots 1995: 93–97). Etniliste rühmade – eestlaste ja eestivenelaste – matmiskombestikku võrreldes on ühtlasi kogutud ohtralt hauakirju ning analüüsitud sümboleid, mida on kujutatud hauakividel ja mälestusplaatidel (Seliverstova 2009). Hiiumaa Kärdla kalmistu näitel on üritatud välja selgitada üldised kalmistute arengutendentsid ja selle põhjal on loodud hauatähise välimääraja ehk metoodika (Õim 2010), millest on kalmistukultuuri ja hauakirjade uurijatel abi. Hauakiri on olnud kunagi võrdlemisi sagedane, aga ka varieeruv nähtus, mis taandus peale teist maailmasõda (Õim 2010: 43–44). Tänapäeval võib hauakirju leida vaid igalt viiendalt või kuuendalt hauakivilt (Õim 2010: 76). Eesti mahukaim hauatähiste uuring on Pille Arneki väitekiri (2019), milles võetakse vaatluse alla 16.–19. sajandi hauatähiseid ehk vanimad eestikeelsete kirjadega hauatähised. Kuigi see ajavahemik kattub ainult vähesel määral Nõo kalmistu hauatähiste omaga[2], aitab väitekiri Eesti hauakirjade kujunemisloo põhjalikult lahti seletada. Lisaks Eesti hauatähiste ajaloolisele taustale tuuakse välja, mis ajalises järjekorras ilmusid tähistele kirjalikud elemendid: kõigepealt raiuti nimed, hiljem lisati üksikud eestikeelsed sõnad ja alles perioodi lõpus ilmusid pikemad kirjad (Arnek 2019: 164-166).

[2] Nõo kalmistul pärineb enamik hauatähiseid 19. ja 20. sajandist

Väitekiri kirjeldab, kuidas kajastub hauatähistel olevates tekstides vana kirjaviis, aga ka ühiskondlikud nähtused nagu kadakasakslus ehk eestlaste püüdlus olla sakslaste moodi ning millal ilmub tähistele eestindamisjooni ja võeti kasutusele uus kirjaviis. Ehkki Arneki töö, esimene omasugune, mis pöörab tähelepanu eestikeelsetele hauakirjadele, piirdub eeskätt Põhja-Eesti (mõnevõrra juhuslikult valitud) materjaliga, pakub see olulisi pidepunkte eesti kirjakeele uurimisel (Ross 2020: 444).

Kokkuvõtvalt võib tõdeda, et Eestis on kalmistuid eri lähtekohtadest uuritud ja nii mõneski uuringus on tähelepanu pööratud hauakirjadele. Küll aga puudub Eestis hauakirjade korpus[3] ning välitöödel põhinev uuring, mis kaasaks ka lõunaeestikeelseid hauakirju. Käesoleva bakalaureusetööga loodan sellega algust teha. Valisin oma uurimisobjektiks Nõo kalmistu, mis asub põhja- ja lõunaeestikeele üleminekuvööndis ja seega puudutab see uuring esmakordselt – üksnes riivamisi – lõunaeestikeelseid hauakirju.

3. Materjal ja meetod

3.1. Valim

Eestis on umbkaudu 500 aktiivses kasutuses olevat kalmistut, millele lisandub tundmatu arv mahajäetud, võsastunud või veel avastamata kalmistuid (Kõivupuu 2024: 176). Eesti kalmistuid saab jagada nii endiste kubermangu piiride kui ka murdeliigenduse järgi vastavalt Eesti- ja Liivimaa (vt nt Pae 2006) või põhja- ja lõunaeesti keeleala omadeks (nt Saareste 1932 murdeliigenduse põhjal). Kalmistute puhul on veel oluline arvestada sinna maetute usu- ja etnilise kuuluvusega (Pae 2002: 12). Vanasti maeti sama usutunnistusega inimesi oma koguduse kalmistule või kalmistu ossa; praktika, mis pärast teist maailmasõda hakkas segunema (Kõivupuu 2025). Linnakalmistud on surnute sotsiaalselt ja etniliselt kirevama tausta tõttu mitmekesisemad (Pae 2002: 14). Maakalmistud on seevastu etnolingvistiliselt ühtlasemad, sest sinna maeti valdavalt kohalikke inimesi.

Mitmel pool maailmas on koostatud hauakirjade korpuseid, nt Rooma vabariigi aegsete hauakirjade (Clauss jt. 2025), Venemaal 15.–17. sajandi epitaafide (Corpus of Russian Inscriptions 2025) ja Madalmaades kaasaegsete hauakirjade põhjal (Bos 2020; vt ka 2.1.). Eestis ei ole veel

[3] V.a "Corpus Electronicum Inscriptionum Latinarum Estoniae (CEILE) = Eesti ladinakeelsete pealiskirjade elektrooniline tekstikorpus", mis sisaldab ladinakeelseid hauakirju.

eraldi hauakirjade korpust, sellepärast oli vältimatu minna ise välitöödele materjali koguma. Eesmärk on uurida hauakirju mitte ainult kvalitatiivselt, vaid eelkõige kvantitatiivselt, mis eeldab esinduslikke andmeid nt kogu kalmistul leiduva keelelise materjali uurimist. Algne idee oli kaasata uuringusse vähemalt kaks kalmistut, et tekitada võrdlusmoment, aga välitööde mahu tõttu ei osutunud see teostatavaks. Nii võtsin vastu otsuse, et uuring peab keskenduma ühele kalmistule ja selle surnuaia kõiki hauakirju tuleb terviklikult analüüsida.

Arvestades praktiliste oludega kaalusin kõigepealt Tartu linna kalmistuid, kuid Raadi, Pauluse ja Rahumäe kalmistu jäid oma suuruse, mitmekesisuse ja linnalise asukoha tõttu välja. Nõo kalmistu sai lõpuks valitud nii sisulistel kui ka praktilistel põhjustel. Nõo surnuaed on luterlik kihelkonnakalmistu Lõuna-Eestis (Pae 2002). Selle rajas 1804. aastal lähedal asuva Luke mõisa tollane omanik, kuigi mõisniku pere kasutas seda ala juba varem matmispaigana. Vanimasse kalmistul asuvasse ja tänaseni säilinud hauda on maetud mõisnik Carl Magnus von Löwenwolde, kes suri 1799. aastal. (Marand 2001: 204) Kalmistu pindala on umbes 40 000 m² ning sinna maetakse aastas ligi 50 inimest (Männiste 2024). Põgusa vaatluse tulemusel saab väita, et Nõo kalmistu on enamasti eestikeelne ja teised keeled on pigem perifeersed, kuid leidub ohtralt lõunaeesti keele jooni. Kalmistu valikut mõjutas ka see, et Nõo asub Tartu lähedal ja on hästi hooldatud.

3.2. Välitööd

Enne välitööde algust võtsin ühendust Ülenurmel tegutseva kiviraiduri Meelis Tsäkoga, et saada paremini aru, mis tegurid mõjutavad, kas, kuidas ja milline hauatähis jõuab hauale ja kuidas sünnivad hauakirjad. Kiviraidur kinnitas minu põgusat tähelepanekut, et tänapäeval kõige levinum hauatähis on hauaplaat (vt ka 3.3.) ja et hauakiri on muutunud pigem haruldaseks nähtuseks. Erinevalt kujunditest ei paku kiviraidur ise kunagi klientidele võimalikke hauakirju. Kui inimesed tahavad hauatähisele lisada mõne salmi või järelhüüde, siis selline soov lähtub tavaliselt nendest endist. Hauakirjade valikut mõjutab aga suuresti see, et hauakirja hind kujuneb tähtede arvu järgi. (Tsäko 2024)

2024. aasta suve alguses viisin Tartu Pauluse kalmistul läbi esimese andmekogumiskatse, mille tagajärjel selgus, milliseid tekste saaks hauatähistelt koguda ning millised oleksid need tunnused, mille järgi andmebaasi koostada. Selgus, et peale keelelise materjali tuleks koguda ka mittekeelelisi elemente, nagu nt sümbolid, mis kannavad tähendust ning infot hauatähise kuju ja

asendi kohta. Andmekogumine hõlmas seega märkmete tegemist, aga ka pildistamist, kui hauatähisel esines hauakiri või leidus seal midagi muud huvipakkuvat. Olin teadlik, et võib-olla kogun midagi ebavajalikku, kuid tahtsin vältida olukorda, et tuleb puuduva info järgi kalmistule tagasi pöörduda.

Käisin sülearvutiga kalmistul 20.–26. juunil ning 3. septembrist – 1. oktoobrini 2024. aastal, kokku 14 päeval. Välitööd kestsid 58 tundi. Andmekogumist kalmistul mõjutas kõige enam ilm, kuid ka sülearvuti aku, mis pidas vastu maksimaalselt 5,5 tundi korraga. Kaasas oli mul detailne A3 kalmistuplaan, mille kalmistuvaht Meedy Männiste mulle lahkelt andis. Alguses liikusin kalmistul sektorikaupa põhjast lõunasse, kuid varsti leidsin, et selle meetodiga võib hõlpsasti ülevaate kaotada, kuna hauaplatsid ei asu korrapäraselt. 19. sajandil ei ostetud hauaplatse järjest, vaid jäeti pereliikmetele ruumi, millele hauaplatsid korrapäratult laienesid (Marand 2001: 206). Muutsin seejärel süsteemi, liikudes edaspidigi sektorikaupa, aga hauaplatside numbrite järgi, nt 9. sektoris 3. hauaplatsist 201. hauaplatsini.

3.3. Andmebaas

Andmebaasi loomiseks ja andmeanalüüsiks kasutasin tabelarvutustarkvara MS Excel, mis võimaldab andmeid kanda tabelisse, mille ridadel on uuritava nähtuse eri arvuliste või mittearvuliste (nominaal)tunnuste või muutujate väärtused (nt binaarse tunnuse korral 0 või 1) ja veergudel on selle eri tunnused või muutujad (vt Tabel 1). MS Excelist on võimalik andmebaasi eksportida komaga eraldatud väärtuste tekstifailivorminguna (.csv), mida toetavad mitmed andmeanalüüsi tarkvarad. CSV-vorming võimaldab varundada andmebaasi nt TÜ teadusandmete repositooriumis DataDOI, et tagada andmetele taaskasutus ja uurijatele juurdepääs. Andmebaasi jõudis lõpuks 3443 hauatähist koos järgmiste tabelis välja toodud tunnustega (vt Tabel 1).

Tabel 1. Hauatähiste andmebaas

Tunnus	Seletus
Number	kirje järjekorranumber
Aadress	hauaplatsi aadress kalmistu aadress-süsteemi järgi, nt *3-14a* tähistab hauaplatsi 14a sektoris 3; *0* kui haud asus uuel, kaardistamata hauaplatsil

Tüüp[4]	täht *p*, *k*, *r* või *m*, millele järgnevad järjekorranumbrid, nt *k401* või *r161*. Tähed tähistavad teatud tüüpi hauatähiseid: - *p* ehk (haua)plaat: tavaline hauaplaat, harilikult mõõdus 25 cm x 40 cm x 3 cm; - *k* ehk (haua)kivi: kivist risttahukas või looduslik kivi, ka moodustis mitmest neist; - *r* ehk metallist rist: raud- või malmrist, mis oli enamasti kasutusel kuni teise maailmasõjani; - *m* ehk muu: kõik ülejäänud, mis ei sobinud väga selgelt ühte eelmainitud kategooriasse, nt väga erilise kujuga sammas, skulptuur, aga ka puurist
Eesnimi	kõik hauatähiselt leitavad eesnimed; *0*, kui info puudus
Perekonnanimi	kõik hauatähiselt leitavad perekonnanimed; *0*, kui info puudus
Kujundus	märkus lühendina võimalike sümbolite kohta, nt *ri* ehk rist või *kl* ehk kaseleht; kui sümbol oli ebatavalisem siis sõnaga, nt *veoauto* või *ingel*; *0*, kui info puudus
Sünniaeg	kõik hauatähiselt leitavad sünniajad, kas formaadis *PP.KK.AAAA* või *AAAA*; *0*, kui info puudus
Surmaaeg	kõik hauatähiselt leitavad surmaajad, kas formaadis *PP.KK.AAAA* või *AAAA*; *0*, kui info puudus
Hauakiri_olemasolu	*1* tähistas hauakirja olemasolu, *0* selle puudumist
Hauakiri_loetavus	*1* tähistas hauakirja loetavus, *0*, et see olile loetamatu
Hauakiri_tekst	hauakirja täpne reproduktsioon
Hauakiri_keel	tavaliselt *eesti*, aga ka *vana kirjaviis/lõunaeesti*, harva *vene*, *saksa* jne; kui hauakiri koosnes üksnes piibliviitest või muul põhjusel ei saanud keelt määrata, siis *muu*
Hauakiri_asend1	hauakirja asendit märgivad ilmakaarte ingliskeelsed lühendid tasapinnal, nt *s* (*south*) ehk allpool, *m* (*middle*) ehk keskel jne.

[4] Hauatähise tüüp on mõnevõrra subjektiivne, kuna leidub küllalti üleminekuvorme.

Hauakiri_asend2[5]	Hauakirja asukoht kas hauatähise ees- või tagapool
Roll	märkus surnu sotsiaalse rolli kohta, nt *Kallis ema* või *Jüri poeg*, aga ka *Tartu Ülikooli professor* või *Nooremleitnant*; *0* , kui info puudus
Allkiri	märkus hauakirja pühendanud või püsti pannud inimese kohta, nt *Kaastöötajad* või *Lapsed*; *0*, kui info puudus
Muu	märkused perekondliku kuuluvuse kohta nt *Jaan Piksoni perekond*, *Perekond Siil* või *Perekonnaga*, aga ka muu lisainfo surnu kohta, nagu nt *langenud Vabadussõjas*, *Wanaus 76 aastad* või *Maetud Komi ANSV*; *0*, kui info puudus.

3.4. Andmetöötlus ja -analüüs

Teades hauaplatsi registrinumbrit, oli tagantjärgi võimalik parandada või täiendada andmeid Eesti kalmistute portaalis (2025) oleva interaktiivse kaardi abil. Portaal sisaldab paljude maetute täisnime ning sünni-, surma- ja matmisaega. Nõnda toimisin üksnes nende hauatähistega, kus see tundus uurimiseesmärke silmas pidades vajalik, nt hauakirja dateerimiseks. Kui minu saadud andmed erinesid portaalis olevatest, jäin enda juurde kindlaks, sest nägin, et süsteemis võis vigu esineda.

3.4.1. Hauakirjade dateerimine

Kuna üks selle töö eesmärke on näidata Nõo kalmistu hauakirjade muutust, tuli hauakirju ajaliselt liigitada. See nõudis kõigepealt iga hauakirja dateerimist, misjärel sai tekste sisukalt ajastute järgi kategoriseerida. Kategooriate tõlgendamisel tuleb silmas pidada, et ühiskondlikud muutused ei pruugi kattuda keelelistega (Pajusalu 2000: 153). Otsustasin aluseks võtta Eesti poliitilise ajaloo kõige olulisemad perioodid (vt Tabel 2), kuna neid iseloomustavad teatud ühiskondlikud-kultuurilised olud.

Hauaplatsidel esinevate hauakirjade dateerimine oli mitmes mõttes problemaatiline. Kui hauakiri esines ühele inimesele pühendatud hauatähisel siis on dateerimine küllaltki lihtne, sest enamikul juhtudest pannakse hauatähis maksimaalselt paari aasta jooksul pärast matust ja enamasti ei muudeta neid tagantjärgi. Neil juhtudel määras hauakirja vanuse surnu surmaaeg. Seevastu

[5] Samuti on see tunnus mõnevõrra subjektiivne, kuna ees- ja tagapool on suhtelised.

perekondade hauaplatsidel muudetakse hauatähiseid sagedamini, mistõttu oli dateerimine keerulisem, eriti kui hauatähisel on nimesid kaks või enam. On võimalik, et hauatähis koos hauakirjaga pandi esimese inimese matmise järel ning ülejäänud nimed raiuti hiljem juurde. Ühtviisi on võimalik, et pärast kõigi perekonnaliikmete surma lisati hauakiri viimase maetu nimega. Kui hauatähisel on kaks nime ja esimene inimene on surnud 1974. aastal ja teine 2003. aastal, siis on võimalik oletada, et hauatähis püstitati umbes aastatel 1974–1977 või 2003–2006. Seega ei saa ka järeldada, mis ajastule on see hauakiri iseloomulik.

Otsustasin, et ainus lahendus on arvutada kõigi surmaaegade keskmine, mis kätkeb endas aga lihtsustust: on olemas hauatähiseid, millel on maetute surmaaegade vahel erandlikult pikk aeg (nt kaks põlvkonda või enam). Sel juhul pole keskmine vanus hea näitaja, kuid analüüsi jaoks ainuvõimalik. Kompromisslahendusena arvutasin keskmise vanuse ainult sel juhul, kui kõik ühel hauatähisel esinevad surmaajad langesid ühte ajavahemikku (vt Tabel 2). Näiteks kui hauatähisel märgitud inimestest oli üks surnud 1924. aastal ja teine 1939. aastal, siis selle hauatähise (ja hauakirja) dateerisin 1932. aastaga, sest mõlemad olid sõjaeelse Eesti Vabariigi ajal surnud. Kui kahest inimesest üks oli surnud 1987. aastal ja teine 1997. aastal, siis jäi hauatähise vanus määramata, kuna mõlemad olid surnud eri ajastutel. Nii oli võimalik dateerida 221 hauakirja (ca 60%) 375st.

Tabel 2. Hauakirjade sagedus ajastute lõikes

Ajastu:	**Ajavahemik:**	**Hauakirjade arv:**
Tsaariaeg, kuni vabadussõja lõpuni	1799[6] – 1919	74
Eesti Vabariik, alates Tartu rahust	1920 – 1940	36
Okupatsioonide aeg	1941 – 1990	87
Taasiseseisvunud Eesti Vabariik	1991 – 2021[7]	24
Dateerimata	-	154
kokku:		**375**

Dateerimata hauatähiste kohta on võimalik oletada, et umbes kolmandik neist on teise maailmasõja eelsest perioodist, sest 154 määramatust hauatähisest on 49 raudristid.

[6] Nõo kalmistul pärineb esimene dateeritud hauakiri aastast 1799.
[7] Nõo kalmistu kõige uuem hauakirjaga hauatähis pärineb aastast 2021 (seis: 01.10.2024)

3.4.2. Hauakirjade keeled

Eesti ühiskonnas domineerivad keeled on aja jooksul muutunud ja sellepärast on hauakirjade keeleline koosseis ehk keelemaastik üks nendest näitajatest, mis tasub ajalises lõikes vaadata. Väärtus *muu* sisaldas mh hauakirju, mis koosnesid üksnes piibliviitest (vt ka Tabel 1 ja Näited 1 ja 2).

(1) *Marc. 10,14.*

(2) *Jes. 43,1.*

Mitmel juhul polnud võimalik määrata, kas tegemist on lõunaeesti keele või vanas kirjaviisis kirjutatud hauakirjaga, mistõttu käsitlesin neid nähtuseid koos (vt Näide 3 ja 12).

(3) *Mailm jä minus t maha. Ei mina enamb taha So rõõmu maitseda. Mo lus t om ära jouda Kristuse manu saada Kos puhas t rõõmu tum mu.*

Tabel 3. Hauakirjadel esinevad keeled

Ajastu:	**Keel:**								**kokku:**
	eesti	**lõunaeesti / vana kirjaviis**	**saksa**	**vene**	**inglise**	**hispaania**	**ladina**	**muu**	
1799 – 1919	36	26	9	-	-	-	-	3	74
1920 – 1940	30	5	-	-	-	-	-	1	36
1941 – 1990	85	-	-	2	-	-	-	-	87
1991 – 2021	23	-	-	-	-	1	-	-	24
dateerimata	127	20	3	-	1	-	1	2	154
kokku:	301	51	12	2	1	1	1	6	**375**

3.4.3. Hauakirjade päritolu ja mitmekesisus

Hauakirjade teine oluline näitaja on nende päritolu või allikas, mis oletatavasti on eri aegadel erinev. Näidete põhjal moodustasin kolm peamist rühma:

1. religioossed tekstid: piiblitsitaadid või muud (kohandatud) vaimulikud tekstid;
2. kirjandusliku algupäraga tekstid: tsitaadid mõne kirjaniku, luuletaja jt teosest;
3. omalooming või tundmatu päritoluga tekstid: kõik, mis ei kuulu ühtegi eelnevasse kategooriasse.

Päritolu määramiseks kasutasin eestikeelseid piibleid aastatest 1739, 1968 ja 1997 (vt Eesti Piibliselts 2022), ChatGPTd, teisi otsingumootoreid nagu DuckDuckGo'd ja juhendajate tähelepanekuid. Piibli kirjakohad moodustavad suurema osa religioossetest tekstidest ja nende asukohta piiblis oli võrdlemisi lihtne määrata. Samuti oli lihtne määrata teiste religioossete tekstide päritolu, kuna neis esines religioosse tähendusega sõnavara (vt Näited 5-7). Ka kirjandusliku algupäraga tekstide päritolu oli enamasti võimalik määrata lihtsa veebiotsinguga.

Mitmest lausest koosnevaid hauakirju käsitlesin kui ühte hauakirja, kus kõik laused pärinesid samast kohast. Näiteks samadest või teineteisele järgnevatest piibli kirjakohtadest võetud tekste käsitlesin ühe hauakirjana. Kui lausungid olid võetud erinevatest kirjakohtadest või allikatest, käsitlesin neid kahe või kolme eri hauakirjana, mis kasvatas hauakirjade koguarvu.

Omaloomingu puhul oli raskem tuvastada, millal on tegu sama hauakirja variandi ja millal uue hauakirjaga. Seetõttu käsitlesin erinevaid korduvaid motiive, nagu nt *randunud elulaev*, mis esineb neljas hauakirjas, kui ühe hauakirja variante, kuigi nende sõnastus varieerub mõnevõrra (vt Näited 4 ja 5).

(4) *SIIN RANDUNUD ELULAEV JA LÕPPENUD VALU VAEV*
(5) *SIIN SADAM, KUS RANDUS ELULAEV*

Kui hauakiri esineb mitu korda ja varieerub ka, võib see viidata üldtuntud päritolule, mida ma ei suutnud tuvastada. Samas leidus selles kategoorias rohkesti unikaalseid omaloomingu näiteid, mille sügavam tähendus jääb esmapilgul hämaraks (vt Näited 6 ja 7). Ehk mõistavad nende tähendust surnu lähedased.

(6) *Elu on silmapilk kahe igavese aja vahel*
(7) *KÕIKSUS LEPITAB*

Tabel 4. Hauakirjade päritolu ajastute lõikes

	Ajastu	

Päritolu	1799–1919	1920–1940	1941–1990	1991–2021	dateerimata	**Kokku (unikaalseid):**
Religioossed tekstid	73	30	40	8	92	**243 (57)**
Kirjanduslik algupära	-	3	19	4	29	**55 (23)**
Omalooming/tundmatu	1	3	28	12	33	**77 (43)**
Kokku (unikaalseid):	**74 (32)**	**36 (18)**	**87 (39)**	**24 (16)**	**154 (59)**	**375 (123)**
suhtarv:	**2,31**	**2,00**	**2,23**	**1,5**	**2,61**	

Lisaks hauakirjade absoluutarvule on oluline, kui palju esineb unikaalseid hauakirju. Unikaalsete hauakirjade arv näitab, kui suur on igas ajavahemikus mitmekesisus (vt Tabel 4). Kokku leidus 123 unikaalset hauakirja. Sulgudes olevad numbrid tähistavad, kui palju esines igas ajastus ja päritolurühmas unikaalseid hauakirju. Suhtarv näitab, mitu korda kasutati ühte ja sama hauakirja ühes ajastul. Mida suurem see arv on, seda suurem on mitmekesisus ehk seda rohkem kasutati erinevaid hauakirju.

4. Analüüs ja tulemused

4.1. Keelemaastik

Eestikeelsete hauakirjade kõrval esinesid saksa-, vene-, inglis-, hispaania- ja ladina- ning lõunaeestikeelsed, aga ka hauakirjad vanas kirjaviisis (vt Tabel 3).

Lõunaeestilised jooned vähenevad juba enne teist maailmasõda, mis võiks näidata eesti kirjakeele standardiseerimisega kaasnevat murrete tasandumist või allasurumist alates 20. sajandi algusest (Lindström jt 2024: 452). Teine seletus on veenev, sest ühiskondlikud muutused avalduvad hauakirjadel alles aastate pärast. Samuti on näha, et kõik dateeritud saksakeelsed hauakirjad pärinevad ajast enne esimest maailmasõda (vt Näide 8). Selle põhjus võiks olla, et Eesti iseseisvudes kaotas saksa keel oma domineeriva staatuse Eesti ühiskonnas (Tark, Aava & Smith 2021; Aava 2023).

(8) *SIEHE ICH MACHE ALLES NEU. OFF. 21, 5.*[8]

Ainsat kaks venekeelset hauakirja (vt Näide 9) pärinevad nõukogude ajast, mil vene keelel oli kõrgem staatus kui enne või pärast seda (Blokland & Kehayov 2010: 35; vt Näited 9 ja 17).

(9) *ЛЮБИМЫЙ, СВЕТЛАЯ ТЕБЕ ПАМЯТЬ*[9]

4.2. Päritolu

Nii kirjandusliku algupäraga kui ka omaloomingu puhul on mitmekesisus suur ja samu hauakirju leidub vähe, kuid religioosseid hauakirju leidub absoluutarvus kõige rohkem – ligi kaks kolmandikku (64,8%; vt Tabel 4). Üks selle põhjus on, et nende hulka arvestasin prototüüpsed hauakirjad *Puhka rahus* ja *Siin puhkab rahus* koos eri variantidega nagu *Siin puhkab Jumala rahus*[10]. Kuigi nad tunduvad sarnased, käsitlesin neid kui kahte erinevat hauakirja, kuna esimene on käsklause, aga teine väitlause (vrd nending: Otsa 1995: 93-94), mida võimendab deiktik *siin*. Mõlemad hauakirjad esinevad vastavalt 67 ja 57 korda ehk moodustavad koos üle poole (51,0%) kõigist religioossetest hauakirjadest. Religioossete hauakirjade hulgas leidub palju teatud piiblikohast, eriti Psalmidest (Lauludest) võetud hauakirju (vt Näited 10 ja 11, ka Õim 2010: 56).

(10) *Issand mina loodan sinu peale, sinu käes on mu aeg. Laul 31,15.*

(11) *Ma tahan laulda ja kiites laulda Jehoovale Jehoova! Kuule mu häält Laul 27. 6-7*

Mõnikord ma ei suutnud konkreetset piiblikohta tuvastada, kuna nt tekst oli kohandatud, aga sõnad *Jehowa*, *Issand* või *tõusmine* viitasid religioossele algupärale (vt Näited 12-14).

(12) *Lootge Jehowa pääle, sest tema sees on igawene elu.*

(13) *Hingake magusalt isamaa põues: Elu uus ootab Teid Issanda õues.*

(14) *UINUGE MULLAS RAHULIST UND KUNI JÕUAB TÕUSMISE TUND*

Üks sagedasemaid kirjanduslikku päritolu hauakirju (10 korda) pärineb „Kalevipojast“ (vt Näide 15). Leidub samuti muu maailma kirjandusest inspireeritud näiteid, nagu hispaania kirjaniku Pedro Calderón de la Barcalt (1635) (vt Näide 16) või vene luuletajalt Marina Tsvetajevalt (1913) (vt Näide 17).

[8] „Vaata, ma teen kõik uueks.“ Ilm 21:5
[9] „Kalleim, helge mälestus sinust.“
[10] Kui samal hauatähisel esineb kaks hauakirja, siis on esimene tavaliselt *Siin puhkab*. Ots (1995: 91) on neid esikirjadeks nimetanud.

(15) *PÄIKE SU KALMU KULLAKU KUU JA TÄHED VALVAKU*

(16) *LA VIDA ES SUENO.*[11]

(17) *ВЫ, ИДУЩИЕ МИМО МЕНЯ К НЕМОИМ И СОМНИТЕЛЬНЫМ ЧАРАМ, ЕСЛИ Б ЗНАЛИ ВЫ, СКОЛЬКО ОГНЯ СКОЛЬКО ЖИЗНИ РАСТРАЧЕНО ДАРОМ...*[12]

Omaloomingu ja tundmatute hauakirjade puhul olid kõige sagedasemad tekstid sellised, milles esines motiiv *jäävast mälestusest* (12 korda; vt Näited 18 ja 19).

(18) *KUIGI LÄKSID IGAVESEKS MÄLESTUS ON JÄÄV*

(19) *AJAD MÖÖDUVAD RAJAD ROHTUVAD KUID MÄLESTUS ON JÄÄDAV*

Kuna üks selle töö eesmärke on uurida ajalist muutust, võrdlesin päritolu näitajaid ajastute lõikes (vt Tabel 4). On näha, et tsaariajal kasutati peaaegu ainult religioosseid hauakirju ja sõjaeelse Eesti Vabariigi ajal on nende osakaal jätkuvalt väga suur. Ka Nõukogude Eesti ajast pärit hauakirjades leidub religioosset materjali, sest nõukogude võim ei sekkunud väga hauatähistesse, eriti kui need olid neutraalsed (Kõivupuu 2025). Siiski kadusid konkreetsed piiblikohad. Seda ajastut iseloomustab huvitav vastuolu. Ühelt poolt esineb suurem varieeruvus, mille põhjus võiks olla, et hauakirjad said olla vaid varjatult religioossed ja see innustas inimeste loovust. Teiselt poolt hakati koolitama ilmalikke matjaid ja töötati välja matusetalitust reguleerivad juhendmaterjalid (Kõivupuu 2025), mistõttu oleks hauakirjade ühtlustumine ootuspärane. Alles taasiseseisvunud Eestis taandusid religioossed hauakirjad esikohalt, mis võiks olla seotud üldisema ilmalikustamisega ning sellega, et kiviraidurid tavaliselt ei paku vaimulikke tekste. Samuti on näha, et nõukogude ajal muutusid kirjanduslikud tekstid ja omalooming esimest korda väga populaarseks. Põhjus võib siin olla sama, nõukogude ajale iseloomulik matuste ilmalikustamine, mille tõttu pidi otsima uut väärikat materjali, millega hauda tähistada.

4.3. Hauakirjade sõnavara

Hauakirjade sõnavara väärib erilist tähelepanu, sest see on keele kõige muutuvam osa. Sõnavara ja selle muutused annavad teavet ajastuomase keelekasutuse kohta. Selles peatükis üritan leida vastused järgmistele küsimustele:

[11] „Elu on unenägu.“

[12] „Teie, kes möödute minust tummade ja küsitavate võlude poole, kui te vaid teaksite, palju tuld, palju elu on asjata raisatud.“

1. Mis on sõnaliigiti kõige sagedasemad sõnad? Millistes käänetes, pööretes ja kollokatsioonides need esinevad? Kas mõne ajastuomase sõna kasutus on ajas muutunud?
2. Mis on asesõnade semantiline tähendus ehk keda asendatakse asesõnadega?

Selle jaoks lõin korpusetööriistaga SketchEngine kaks korpust. Esimesse lisasin kõik hauakirjad originaalis, et saaksin kollokatsioone, kirjaviisi, pöördeid ja käändeid uurida. Teisest korpusest eemaldasin kõik muukeelsed hauakirjad ning muutsin lõunaeestikeelsed ja murdelised ühiskeelseteks, et saaksin korpust lemmatiseerida ja SketchEngine Wordlisti rakenduse abil näha sõnade sagedusi. SketchEngine ei tundnud määrsõnu alati õigesti ära, mistõttu ma käsitlesin neid kui omadussõnu.

Tabel 5. Sõnade lemmatiseeritud sagedus sõnaliigiti

Nimisõnad		**Omadussõnad (sh määrsõnad)**		**Tegusõnad**		**Asesõnad**	
rahu	126	igavene	26	olema	84	mina	67
Jumal[13]	58	kallis	17	puhkama	72	sina	61
mälestus	45	õnnis	12	hingama	58	meie	59
elu	38	armas	12	jääma	27	teie	21
Issand[14]	32	üürike	10	jõudma	17	tema	12
muld	26	püha	8	veerema	12	nemad	5
päike	23	viimne	6	matma	12		
ema	22	kurb	6	kutsuma	12		
kalm	22	hell	3	väsima	11		
õhtu	15	hea	3	elama	11		

4.1.1. Nimisõnad

Vaadates kõige sagedasemaid nimisõnu joonistub välja kolm tähendusala: religioosse sisuga, abstraktsed ja konkreetseid esemeid või nähtusi tähistavad sõnad.

[13] Kuna see sõna esineb enamasti lause alguses, oli siin raske eristada, kas tegemist on nime või tavalise nimisõnaga. Selle pärast panin mõlemad kokku.
[14] Vt. 13. allmärkus.

Sagedasi sõnu *Jumal* ja *Issand* võib käsitleda sünonüümidena, millele lisanduvad harvad nagu *Lunastaja*, *Looja* või *Õnnistegija*. Nende sõnade kasutus piirdub enamasti ajavahemikuga kuni teise maailmasõjani ja kaob pärast seda kiiresti. Siiski on neid sünonüüme erinevalt kasutatud. Sõna *Issand* leiab Nõo kalmistu algusaegadest saadik rohkesti, kuid selle kasutus väheneb nõukogude okupatsiooniga ning lõpeb 1970ndatel. Sarnaselt esineb sõna *Jumal*, kuigi selle kasutus lõpeb juba 1950ndatel (vt Tabel 6).

Tabel 6. Sõnad *Jumal* ja *Issand* ajastute lõikes

Ajavahemik	***Jumal***	***Issand***
1799 – 1919	25	8
1920 – 1940	9	4
1941 – 1990	2	6
1991 – 2021	-	-
määramatu	22	14
kokku:	**58**	**32**

Abstraktsetest mõistetest kohtab sõna *mälestus* esimest korda 1923. aastal, millest alates see esineb kuni tänaseni. Kõige sagedasema nimisõna *rahu* kasutus on esimestest hauakirjadest kuni tänaseni arvukalt esindatud. See asjaolu on eelkõige tänu levinuimale lausungile *Puhka rahus* ja selle variantidele nagu *Hinga rahus* või *Puhka Jumala rahus* (vt ka 4.2.). Leidub ainult kümmekond hauakirja, milles sõna *rahu* esineb teistes kollokatsioonides. Seesütlevas käändes esineb see sõna s-lõpuliselt alates 1877. aastast ja ajavahemikus 1859—1890 leidub veel n-lõpulist seesütlevat, mis on iseloomulik lõunaeesti murretele (Laanekask 2004: 25; Iva 2007: 52; Viikberg 2020: 114).

Konkreetsemaid esemeid või nähtusi tähistavate sõnade hulgas äratab huvi poeetilise varjundiga sõna *kalm* suur esinemissagedus (vt Tabel 5). See sõna esineb mitmes erinevas luulelises fraasis, mida kasutatakse alates teise maailmasõja lõpust hauakirjadena. Sõna *õhtu* surmametafoorina esineb enamasti tuntud kirjakohas Luuka evangeeliumis (Lk 24:29; vt Näide 20).

(20) *Issand jää meie juur(d)e, sest õhtu jõuab ja päev/päike veereb*

Näites 17 kasutatud piiblitsitaat oli hauakirjana kasutusel sõjaeelse Eesti Vabariigi ja nõukogude ajal. Küllap on piiblifraasi levikule kaasa aidanud populaarne film „Viimne reliikvia“ (1969), mille laulusõnade autor on Paul-Eerik Rummo. Märkimisväärne on, et sõna *ema* esineb neli korda

rohkem (22 kirjet) kui sõna *isa* (5 kirjet). *Ema* esineb ka deminutiivis *emake*, mis võiks viidata sellele, et emade suhtes tuntakse õrnu tundeid, nagu illustreerib Näide 21, kus sõna *emake* vastandub sõnale *isa*.

(21) *MEIE ARMSA ISA KÕRVAL PUHKAB HELLA EMAKE*

4.1.2. Omadussõnad

Kõige sagedasemate omadussõnade hulgas paistab silma, et esineb palju sõnu, mil on püha või aukartust tekitav tähendus, nagu *kallis*, *õnnis* või *üürike*.

Sõna *igavene* esineb kõige enam kollokatsioonides, kus tähistatakse sellega armu või armastust (kokku 14 korda), harvem ka mälestust (4 korda). Kuigi uue kirjaviisi standard stabiliseerus juba „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatuga“ (1918) (Erelt jt 1993), esineb see sõna w-täheliselt *igawene* (8 korda) kuni 1923. aastani, aga juba alates 1919. aastast kirjutatakse *igavene*. Sõna *kallis* esineb kõige enam kollokatsioonides *kallis ema* (6 korda) ja *kallis mälestus* (4 korda), kuid tähelepanuväärselt mitte kordagi seoses isaga. Kuna sõna *õnnis* on religioosse tähendusega, esineb see ainult piiblitsitaatides ning iga kord subjektina lause alguses. *Õnnis* tähistab alati inimesi, arvatavasti kristlasi, ning lauses kirjeldatakse, mis tingimustel nad õndsad on. Kõige sagedasem on piiblikoht Johannese ilmutusraamatust (Ilm 14:13), mis esineb erineval kujul 7 korda (vt Näited 22 ja 23). Näites 22 on ootamatult eestikeelsel tekstil saksakeelne piibliviide. Sõna *õnnis* esineb enamasti mitmuses (10 korda) ja siin vormides *õndsad* (7 korda), *õnnsad* (1 kord), (1 kord), *önsa* (1 kord) ja *õnsad* (1 kord). Kuigi sõna *õnnis* on religioosne, esineb see lühemal ajavahemikul kui muud religioossed hauakirjad (vt 3.4.3. ja Tabel 4), nimelt 1893. aastast – 1926. aastani.

(22) *Õndsad on need surnud kes Issandas surevad. Joh. Off. 14,13.*
(23) *Önsa oma ne kolu, kea Issandan ärrakoolwa.Janiaw.14,13.*

Sõna *armas* esineb väga erinevate inimestega, kuid alati koos perekonnaliikmetega (vt Näited 24 ja 25).

(24) Puhake rahus meie armsad vanemad.
(25) IGAVENE MÄLESTUS ARMSALE TÜTRELE

Sõna *üürike* esineb peaaegu ainult teatud kollokatsioonis (9 korda; vt Näide 26), vaid ühel juhul on sõnastus pisut muudetud (vt Näide 27).

(26) *Elu üürike, arm igavene*

(27) *Ilmas elu üürikene hauas rahu igavene.*

4.1.3. Tegusõnad

Tuumverb *olema* (vt ka Tragel 2003; Pajusalu 2009) on hauakirjade kõige sagedasem verb. See esineb kõige enam oleviku ainsuse kolmandas pöördes (40 korda) ning oleviku mitmuse kolmandas pöördes (11 korda). Enamasti esineb *olema* olevikus (68 korda) ja ainult harva minevikus (9 korda), käskivas kõneviisis (6 korda) või ma-infinitiivis (1 kord). Eitavalt esineb see sõna vaid neli korda.

Sõna *puhkama* seevastu esineb enamasti käskivas kõneviisis, nimelt vormides *puhka* (37 korda), *puhake* (18 korda) ja *puhkage* (1 kord).

Verbi *hingama* vanem tähendus on *magama* (Sõnaveeb) ja see on ka verbi *puhkama* vanem sünonüüm. *Puhkama* esineb alates 1920ndatest ja *hingama* esineb ainult kuni 1940ndateni. (vt Tabel 7) Kuigi nii *puhkama* kui ka *hingama* kirjeldavad surnu surmajärgset olekut, rakenduvad mõlemad ka süntaktiliselt erinevalt. *Hingama* esineb ainult harva käskivas kõneviisis (kokku 11 korda), aga varieerub kirjaviisi poolest enam. Nii leiab vormide *hinga* (7 korda) ja *hingake* (1 korda) kõrval ka *henga* (1 kord) ja *hingage* (2 korda). Peale selle kasutatakse sõna *hingama* ainult olevikus ja ainsuse või mitmuse kolmandas pöördes, kuid needki vormid varieeruvad samuti ortograafiliselt. Esinevad *hingab* (28 korda), *hengab* (2 korda) ja *hengap* (1 kord) ning *hingavad* (8 korda), *hingawad* (3 korda) ja *hengawa* (4 korda). Olenemata sõna vormist eelneb sõnale *hingama* enamasti vahetult deiktik *siin* (46 korda). E-tüvelised variandid *henga*, *hengab*, *hengap*, *hengawa* ja sõna *heng* (2 korda) tähendades *hinge* pärinevad kõik ajast kuni 19. sajandi lõpuni, kuigi i-tüvelisi variante leidub alates 1866. aastast. Sarnaselt pärinevad kõik wa-lõpulised kolmanda isiku mitmuse vormid 19. sajandist, kuid vad-lõpulisi vorme leidub esmakordselt juba 1877. aastal. Märkimisväärsed on samal malmristil esinevad tekstid (vt Näited 28 ja 29), millest on on näha, et sõna *hingama* on i-tüveliselt kirjutatud ja sõna *heng* e-tüveliselt, kuigi mõlemad tulevad samast tüvest (ETY 2012). Kuigi piiblitekste üldiselt ei kohandatud (Kõivupuu 2025), siis need religioossed hauakirjad võisid pärineda algselt erinevatest piibliväljaannetest.

(28) *Siin hingab Jumala rahus*

(29) *Jehowa on mu henge karjus*

Tabel 7. Sõnad *puhkama* ja *hingama* ajastute lõikes

Ajavahemik	***puhkama***	***hingama***
1799 – 1919	-	32
1920 – 1940	13	2
1941 – 1990	27	-
1991 – 2021	7	-
määramatu	25	24
kokku:	**72**	**58**

Muutusverb (Pajusalu 2009: 77) *jääma* leidub alates 1920ndatest pidevalt. See esineb kõige sagedamini koos sõnadega *Issand* (11 korda) ja *mälestus* (10 korda). Kollokatsioon *Issand jää* esineb ainult ülalmainitud piibli kirjakohas (vt Näide 20).

4.1.4. Asesõnad

Asesõnad on eelkõige semantiliselt huvitavad, sest nad asendavad loomuldasa mingit teist tähendust. Algse tähenduse väljapeilimine on küllaltki raske tegevus ja tulemused selguvad sageli ainult konteksti abil. Analüüsimiseks keskendun eraldi esimese, teise ja kolmanda isiku asesõnadele, kuna neil on kõnesituatsioonis alati sama perspektiiv ja neid eristab ainult arvukus. Nii tähendab *mina* nt „mina“ ja *meie* „mina pluss veel keegi“. (Pajusalu 2009: 185) Sõnad *mina* ja *meie* esinevad hauakirjades üsna võrdsel määral (vastavalt 67 ja 59 korda; vt ka Tabel 5) ning mõlemad kõige sagedamini omastavas käändes. *Mina* omastavas käändes esineb kokku 34 korda, nimelt vormides *mu*, *minu* ja *mo* (22, 9 ja 3 korda) ning *meie* omastavas käändes kokku 26 korda, nimelt vormides *meie* ja *me* (23 ja 3 korda). Nimetavas käändes leidub *mina* ja selle lühenenud vormi *ma* kokku 16 korda, aga vorme *me* ja *meie* ainult 3 korda. Sõna *meie* puhul on seevastu osastav *meid* (16 korda) sagedasem kui *mina* puhul vorm *mind* (8 korda), mis võiks süntaktiliselt viidata sellele, et surm on tavaliselt sündmus, mida tabab üksikisikut, aga mille tõttu paljud teised kogevad erinevaid emotsioone (vt Näide 30).

(30) *MÄLESTUS SINUST MEID KALMULE KUTSUB.*

Reeglina selgub lausest, kes leinab ja kes puhkab nüüd rahus ning selle põhjal on võimalik määrata, kas asesõnade all mõeldakse surnuid või järglasi. Kõige enam tähistab sõna *mina* surnut (54 korda) ja *meie* surnuid (29 korda; vt Näited 31 ja 32).

(31) *Issand mina loodan sinu peale, sinu käes on mu aeg. Laul 31,15.*

(32) *Magust und meil Jumal andku, Inglid vaimu laeva kandku!*

See näitab ühtlasi, et hauakirjad seavad enamasti fookusse surnu(d), mitte järglased. Et järglasi on tavaliselt mitu, näitab ka see, et selles tähenduses esineb sõna *mina* palju harvemini (2 korda) kui sõna *meie* (19 korda). Märkimisväärne on, et leidub religioosseid hauakirju, milles sõna *mina*, tähendab Jumalat (5 korda; vt Näide 33).

(33) *Ma olen sind igawese armiga armastand seepärast olen ma sind enese juure tõmbanud. Jer 31, 3.*

Sõna *meie* esineb religioosse sisuga hauakirjades, tähistamaks umbmäärast rühma ehk surnuid, järglasi, kogudust või kõiki kristlasi (kokku 6 korda; vt Näide 34).

(34) *SURM ON ÄRANEELDUD WÖIMUSE SISSE.SURM,KUS ON SINU ASTEL?PORGUHAUD,KUS ON SINU WÖIMUS?TÄNNU JUMALALE,KES MEILE WÖIMUST ANNÄB MEIE ISSANDA,JESUSE KRISTUSE LABI; 1 KOR. 15,55.57.*

Näide 31 illustreerib, et mõnikord on raske öelda, kellega on asesõna *meie* puhul tegemist. Lause kontekst võimaldab ainult järeldada, et kõne all on mingi inimrühm, kuid sõnal *meie* võivad olla väga erinevad tähendusmõõtmed (vt ka Pajusalu 2009: 186). Leidus ka hauakirju, kus oli konteksti puudumise ja mitmetähenduslikkuse tõttu võimatu määrata, keda tähistatakse sõnadega *mina* ja *meie* (vastavalt 6 ja 5 korda; vt Näited 35 ja 36).

(35) Ma tahan laulda ja kiites laulda Jehoovale Jehoova! Kuule mu häält Laul 27. 6-7

(36) Meie elu on taewast kust meie ka ootame Õnnistegijat Issandat Jeesust Kristust. Wil.3,20

Sõnade *sina* ja *teie* sagedused on üsnagi teistsugused. *Sina* esineb kõige rohkem omastava käände vormides *su*, *sinu* ja *so* (vastavalt 15, 12 ja 1 korda), harvem nimetava käände vormis *sa* (12 korda) ja vormis *sina* üldse mitte. Asesõna *teie* esineb nii omastava käände vormides *teie* ja *te* (3 ja 2 korda) kui ka nimetava käände vormides *teie* ja *te* (2 ja 1 kord). *Sina* ja *teie* esinevad kõige sagedamini tähenduses surnu(d) (vastavalt 33 ja 17 korda), mis samuti näitab, et surnu(d) seatakse kõige enam fookusse (vt Näited 37 ja 38).

(37) *Puhka rahus, sul uni magus, wäsind wõitleja.*

(38) *Igal õhtul päike läheb looja teie üle valvama jääb Looja*

Kui *mina* ja *meie* märgivad samuti enamasti surnut või surnuid, siis saab sellest järeldada, et *mina-*/*meie*-laused on tavaliselt surnu(te) perspektiivist kirja pandud. Samuti märgivad *sina* ja *teie* enamasti surnut/surnuid, kuid nad on järglaste perspektiivist kirja pandud. Nii esimene kui ja teise isiku asesõnad seavad seega surnu(d) fookusse, kuid on erinevast vaatenurgast sõnastatud. Huvitav on, et sõna *teie* ei esine kordagi tähendades *järglast* ja ka sõna *sina* esineb samas tähenduses ainult üksikjuhtudel (3 korda). Seevastu esines sõna *sina* religioossetes tekstides mitu korda tähendades Jumalat (14 korda; vt Näide 39) ja Eestimaad (5 korda; vt Näide 40). Näide 37 illustreerib personifikatsiooni ja on võetud Lydia Koidula luuletusest *Mu isamaa on minu arm* (1867).

(39) *Sinu kätte tallele panen ma oma waimu ja tõe Jumal*

(40) *SU RÜPPE HEIDAN UNELE MU PÜHA EESTIMAA*

Lisaks leidus mitmetähenduslikke näiteid, mille puhul on ebaselge, mida tähistatavad sõnad *sina* ja *teie* (vt Näited 41 ja 42).

(41) JA KUI SIIT MUREMAALT KUTSUD SA MIND KOJU, KUS IGAVEST LEIAN MA SIND.

(42) Õndsad olete teie kui teid teotakse Kristuse nime pärast Peetr. 4.-14.

Analüüsist võib järeldada, et hauakirjad kujutavad sageli dialoogi surnute ja järglaste vahel, mistõttu esinevad neis kõige enam esimese ja teise isiku asesõnad. *Tema* ja *nemad* on küllaltki haruldased sõnad (esinevad 12 ja 5 korda; vt ka Tabel 5), kuna vajavad entiteeti, mis paikneb väljaspool kõneleja(te) ja kuulaja(te) vahel kulgevat dialoogi (Pajusalu 2009: 185). Lisaks eeldab nende sõnade kasutus, et vastuvõtja mõistab, millega on tegu (Pajusalu 2009: 176). *Tema* tähistab kõige rohkem Jumalat (6 korda; vt Näide 43). Leidub ka näide, kus *tema* all mõeldakse hauaküngast (3 korda; vt Näide 44).

(43) *Hinga rahuga, kuni ta saab tulema.*

(44) *LILLEKESED KUMMARDAGE SELLE HAUA KÜNKALE, TEMA PEIDUS MULLA PÕUES PUHKAB POJAKE VENNAKE*

Sõnaga *nemad* tähistatakse ainult kristlasi või laiemat inimkonda (vt Näide 45).

(45) ÕNDSAD ON NEED KES PUHTAD SÜDAMEST SEST NEMAD PEAVAD JUMALAT NÄGEMA.

4.2. Eufemistlike surmametafooride katse

Metafoor on kognitiivne vahend, millega kasutatakse sõna või väljendit ülekantud tähenduses (Sõnaveeb 2025), mis võimaldab mõistestada teatud valdkonda (ingl k *domain*) teise kaudu (Lakoff 1993: 1). Näiteks aitavad metafoorid mõista psühholoogiliselt raskeid nähtusi nagu surma. Eliecer Crespo-Fernández (2023) on Malagas asuval inglise kalmistul hauakirju analüüsinud, keskendudes eufemistlikele surmametafooridele. Tema jaoks on eufemism nähtus, mille abil saab rääkida tabuteemadel (2023: 1). Crespo-Fernández on võtnud aluseks Gerard Steeni (2017) teooria (*Deliberate Metaphor Theory*), mis defineerib metafoore kui teadlikku dialoogilist vahendit. Dialoogis ollakse teadlik metafoori algallikast (ingl k *source domain*) – nt kui räägitakse vähi asemel teadlikult teekonnast (Steen 2017: 1–2). Crespo-Fernándezi järgi on surm Lääne ühiskonnas endiselt tundlik teema, mis soodustab surma puhul või asemel kõnekujundite kasutust (2023: 1). Selles peatükis analüüsin eufemistlikke surmametafoore Nõo kalmistu hauakirjades ning võrdlen neid Crespo-Fernándezi tulemustega.

Crespo-Fernández (2023: 5) leidis kuus peamist metafoori millega tähistatakse surma – neli optimistlikku ja kaks negatiivset.

Optimistlikud:

1. Rahu (ingl k *rest*): surm kui magamine või puhkamine.
2. Rahu (ingl k *peace*): surm kui rahuolek.
3. Uus elu: surm kui elu Jumala juures või taaskohtumine surnud lähedastega.
4. Rännak: surm kui äraminek või lahkumine teispoolsusesse (ingl k nt *pass away* või *departure*).

Negatiivsed:

1. Kaotus: surm kui inimese kaotus järglas(t)e jaoks (ingl k *loss*).
2. Eraldus: surm kui füüsiline eraldumine, vastandina taaskohtumisele. (Crespo-Fernández 2023: 6–13)

Crespo-Fernández keskendub metafooride tuvastamisel sõnavarale st otsib surmametafoore konkreetsetes sõnades või väljendites (Crespo-Fernández 2023: 4). Nõo kalmistu hauakirjades ei ole surm ainult metafoorselt kujutatud, vaid surma mõiste on implitsiitsem või surma vastandatakse elule (vt Näide 46). Sellepärast otsustasin laiendada oma analüüsi püüdes leida ka surmametafoore, mille olemasolu võib vaid aimata.

(46) *Kübeke on elus õnne suurem jagu valusid.*

Rakendades Crespo-Fernándezi (2023) surmametafooride analüüsi Nõos, leidsin, et tema kahte rahu metafoori (ingl k *rest* vs. *peace*) on raske üksteisest eristada, kuna sõna *rahu* võib eesti keeles mõlemat tähendada. Lisaks on väga sagedane hauakiri *Puhka rahus* otsetõlge ladinakeelsest *Requiescat in pace* (ingl k *Rest in Peace*; Crespo-Fernández 2023: 7), milles esinevad samal ajal mõlemad rahu metafoorid. Selle pärast käsitlesin neid kui ühte kategooriat. Ülejäänud neli kategooriat laenasin Crespo-Fernándezilt, millele lisasin kategooria *raske/mitmetähenduslik* (vt Näide 47).

(47) *PÜHA ON ELUTULE TUHA ASE*

Näide 47 on võimaldab mitmeid tõlgendusi. *Tuha ase* on surmametafoor ja mõjub sõna *püha* tõttu aukartust tekitavalt ning paigutub optimistlikku kategooriasse. Võiks oletada, et surmast mõeldakse kui rahust või mingist muust positiivsest seisundist. Uue elu metafoor on samuti võimalik tõlgendus, kuna *tuha ase* meenutab föniksid. *Tuha ase* võiks aga ka maha põlenud elule viidata, mis sarnaneb pigem kaotuse metafooriga. Gustav Suitsu originaalluuletus *Elu tuli* (1905/1959) ei võimalda siin ka selgeid tõlgendusi. Veel paigutasin sellesse kategooriasse religioossed hauakirjad, milles põimusid rahu ja uue elu metafoorid (vt Näited 43 ja 48).

(48) *Ainult Jumala juures leiab minu hing rahu*

Ootuspärane on, et need hauakirjad, milles kujutatakse surma kui uut elu, on enamasti religioossed. Kkuna need on tänapäeval harva (vt 3.4.3.; 4.2.), on ka uue elu metafoor vanaaegne. Uue elu metafoori keskmes on enamasti Jumal (vt Näide 49), aga harvem mõeldakse selle all ka elu lähedaste juures (vt Näide 50).

(49) *Kristuse juures taewas om paremb Kui siin waewas.*

(50) *MEIE SÜDAMEIS EDASI ELAD, OLED ALATI KODUSTE SEAS.*

Rahu metafoori saab tavaliselt teatud sõnade abil tuvastada, nagu *puhkama*, *uni*, aga ka sõna *rahu* kasutatakse sageli (vt Näide 51).

(51) *AEG ANTUD ELADA, AEG RAHUS PUHATA*

Crespo-Fernández leiab ka mõne hauakirja, milles kujutatakse surma kui rännakut, mis väljendub sõnades nagu *depart* või *leave* (2023: 10). Rännaku metafoorid puuduvad Nõo kalmistul täielikult. Sõnad *väljuma* ja *lahkuma* ei esine kordagi ja ka muudmoodi ei kujutata surma rännakuna. Seevastu leidub Nõos mõningaid hauakirju, milles kujutatakse surma kui päralejõudmist ehk rännaku lõppu (vt Näited 52 ja 53). Näidet 52 käsitlesin analüüsis kui rahu metafoori ja Näidet 53 kui mitmetähenduslikku.

(52) *SIIN SADAM, KUS RANDUB ME ELULAEV SIIS UNUSTUB MURE, VALU JA VAEV.*

(53) *MINU TEE ON KÄIDUD*

Erinevalt Malaga inglise kalmistust ei leidu Nõo hauakirjades kordagi eralduse (ingl k *separation*) metafoori. Ainult üks hauakiri meenutab eralduse metafoori, kuid esindab samal ajal uue elu metafoori (vt Näide 54).

(54) *SURM MEID ELUST LAHUTAS HAUD MEID JÄLLE ÜHENDAS*

Näidet 54 käsitlesin kui uue elu metafoori, kuna lõplik seisund on taaskohtumine ja lahusolek on kujutatud ajutise seisundina. Huvitav on, et see hauakiri esineb viis korda, millest kahel korral on viimane osa minevikus, mis võiks viidata sellele, et taaskohtumine on juba toimunud ja kolmel korral on see sõnastatud mitteminevikus, mis võiks näidata, et taaskohtumine ootab veel ees (vt Näide 55).

(55) *SURM MEID ELUS LAHUTAS, HAUD MEID JÄLLE ÜHENDAB.*

Kaotuse metafoor tähendab „elu kui kõige kallima omandi kaotamist“, millega ei taheta lohutada, vaid leina väljendada (Crespo-Fernández 2023: 12), selle pärast ei saa seda optimistlikuks metafooriks pidada. Malaga inglise kalmistul väljendub see enamasti sõnas *loss* (Crespo-Fernández 2023: 12) ja Nõo kalmistul sõnades nagu *valu*, *kaduma*, *traagiliselt* või *kurb* (vt Näited 56-59).

(56) *KURVAKS JÄI KODU TÜHI ON TUBA IIAL EI KUSTU SÜDAMEVALU*

(57) *PÄIKE TÕUSEB JA VAOB INIMENE ELAB JA KAOB*

(58) *TRAAGILISELT HUKKUNUD MÕRVARI KÄE LÄBI EESTI IDEEDE EEST*

(59) *Sul varisenud elu nooruse teel, meil mälestus jäänud kurvem veel.*

Näites 59 kasutatud hauakiri esineb neli korda ja on selgelt seotud ootamatu ja liiga varase surmaga. Uurides nende inimeste surmaaega on näha, et kõige vanem oli alles 35 aastat vana.

Tabel 8. Surmametafooride võrdlus

Surmametafoor:	**Crespo-Fernández (2023):**	**Nõo kalmistu:**
Rahu (ingl k *rest*)	42 (24,1%)	23 (18,7%)
Rahu (ingl k *peace*)	20 (11,5%)	

Uus elu	14 (8,0%)	24 (19,5%)
Rännak	12 (6,9%)	-
Kaotus	6 (3,4%)	13 (10,6%)
Eraldus	2 (1,1%)	-
Raske/mitmetähenduslik	-	24 (19,5%)
Puudub	78 (44,8%)	39 (31,7%)
kokku:	**174 (100,0%)**	**123 (100,0%)**

Tabelis 8 välja toodud andmete võrdlemisel on oluline meeles pidada, et Crespo-Fernándezi analüüsis on ka kaasatud mitu korda esinevad hauakirjad, seevastu on minu analüüsi aluseks olnud need 123 erinevat hauakirja, mis selgusid päritolu analüüsi tagajärjel (vt ka 3.4.3.). Valiku põhjendus on, et hauakiri *Puhka rahus* ja selle variante esineb Nõos juba 67 korda, mis oleks mõistagi hoopis teised tulemused andnud.

Surmametafooride analüüs annab ülevaate, kuidas teatud kultuuriruumis mõeldakse surmast. Umbes kahel kolmandikul (69,3%) Nõo hauakirjadest leidub mõni surmametafoor, mida on rohkem kui Malagas (55,2%). Surm kui rahu on üks enim levinuid optimistlikke surmametafoore, nii Nõos kui ka mujal (vt nt Crespo-Fernández 2023), mida on kindlasti mõjutanud ladinakeelne lause *Requiescat in pace*. Nõo kalmistul puuduvad rännaku ja eralduse metafoorid, kuid ka Crespo-Fernándezi analüüsis olid need üsna haruldased. Kristlusele omane uue elu metafoor paistab Nõos olevat kaks korda sagedasem kui Malagas. Nõos esineb ainus negatiivne metafooor *kaotus* sagedamini kui Malagas. Võib tõdeda, et ka Nõost leitud surmametafoorid on enamasti optimistlikud ning pakuvad järglastele tuge ja lohutust (vrd Crespo-Fernández 2023: 13).

5. Diskussioon

Nõo keelemaastik peegeldab Eesti ühiskonnas domineerivaid keeli ja kirjaviisi muutust. Nõo materjal näitab, et 1860. – 1930. aastad olid üleminekuperiood vana ja uue kirjaviisi vahel. Näiteks piiblisalmide puhul sai määravaks 1889. aastal välja antud uues kirjaviisis piibel, kuid kuni 19. sajandi lõpuni polnud veel üleminek täielik (Arnek 2019: 165). Saksakeelsete hauakirjade esinemine langeb kokku ajastuga, mil selle keele staatus oli kõrge staatus (vt ka Arnek 2019: 166). Elsassi hauakirjade uuring kinnitab, et valik prantsuse ja saksa keele vahel peegeldab valitsevaid

võimusuhteid ja ühiskonna tõekspidamisi (vt Vajta 2018; 2021). Elsassi kalmistute keelemaastik ei ole siiski hea võrdlusmaterjal Nõo hauakirjade keelemaastiku jaoks, sest eesti talupoeagade õiguslik ja varanduslik olukord ei pruukinud 19. sajandil võimaldada paigaldada kestvast materjalist hauatähiseid, millele (lõuna)eestikeelseid hauakirju lisada.

Hauakirjade allikad on samuti aja jooksul muutunud. Kuni nõukogude aja lõpuni olid religioossed hauakirjad ülekaalus ja alles taasiseseisvunud Eesti Vabariigis ei peegelda hauakirjad kristluse sõnumeid, mida on isegi sõnavara tasandil näha. Tänapäeval on hauakirjades sõna *Jumal* ja selle sünonüümid harulduseks muutunud ning muu religioosne sõnavara suuresti kadunud. Religioossed hauakirjad on teisenenud vähemisiklikeks soovitusteks ja nendinguteks (Õim 2010: 43), mis haakub mõnevõrra minu analüüsitulemustega, et nõukogude ajal leidub esimest korda kirjandlusliku algupäraga tekste, millega võidi kompenseerida keelatud religioosset materjali. Religioossete tekstide vähenemist võib ka teisiti seletada. Piiblitekste leidub enamasti malmristidel, mistõttu saab piiblisalmide kadumist põhjendada malmristide kadumisega (Õim 2010: 56). Üldisem põhjus on siiski eestlaste maailmavaate muutus 20. sajandi esimesel poolel (Kõivupuu 2025). Nõukogude ajalgi hakati surma Jumalast nö lahti ühendama (Kõivupuu 2025), religioosne sümboolika teisenes (Ots 1995: 89) ja surmaga seonduvaid tõekspidamisi üritati ilmalikustada (Kõivupuu 2024: 108–109). Seetõttu kadusid hauatähistelt selgelt religioossed tekstid nagu kindlad piiblitsitaadid, kuid implitsiitselt religioossed hauakirjad (nagu *Puhka rahus*; vt ka 3.4.3.) jäid üleminekuvormidena siiski püsima. Andmete tõlgendamisel on oluline meeles pidada, et esimese maailmasõja eelsest ajast on säilinud suuresti malmristid, mis ei olnud tavainimeste hauatähised. Enamasti kasutati tookord puuriste, mis erinevalt malmristides ei ole tänaseni säilinud (Õim 2010: 44). Pole teada, kas ja mida kirjutati puuristidele. Kui võrrelda tsaariaegseid hauakirju tänapäevastega on oht võrrelda mineviku jõukate inimeste hauakirju tänapäeva tavainimeste hauakirjadega.

Paljud muudki tegurid mõjutavad hauakirjade olemasolu ja sisu. Analüüs näitab, et ka hauakirjade mitmekesisus on tänapäeval vähenenud. Üks põhjus võib olla, et hauaplatside kujundusel juhindutakse naaberhaudadest ehk erinevalt varasemast ajast kopeeritakse palju (Õim 2010: 56). Teine põhjus võiks olla eestlastele omane tagasihoidlik kujundus (Ots 1995: 97; Seliverstova 2009: 27). Kolmandaks võivad mõjutada hauakirjade valimist ka kiviraidurite praktika. Lisaks mõjutab hauakirju maitse-eelistus, mida kujundavad tänapäeva mitmekesised keele- ja kultuurikontaktid. Inimesed näevad ja loovad tekste, mis omavad nende jaoks isiklikult või keelekogukonnana (ilukirjandus, filmikunst) emotsionaalset väärtust ning ei piirduta jumalasõna või kogukonnakalmistu eeskujudega. Ei saa unustada, et hauakirju ei valita puhtalt esteetilistel

kaalutlustel, vaid seda mõjutavad ka majanduslikud tegurid. Suuremad hauakivid on kallimad kui plaadid ning hauakirjade hind kujuneb hauakirja pikkusest (Tsäko 2024; vt ka 3.2.). Eriti vanematel hauatähistel on näha, et olulist rolli võis mängida ka kõigi osapoolte (surnu, järglaste, kiviraiduri või sepa) kirjaoskus, mis võis tingida selle, et samal hauatähisel on kasutusel erinevad kirjutamisprintsiibid (vt ka 4.1.3.).

6. Kokkuvõte

Hauakiri on kompleksne nähtus, mis kätkeb endas palju lingvistilist, semantilist ja sotsiaalset informatsiooni ning vajab seetõttu mitmevaldkondlikku lähenemisnurka. Selle tööga üritasin seletada, mis allikatest Nõo kalmistu hauakirjad pärinevad, millist lingvistilist infot nad sisaldavad ja mis on aja jooksul muutunud.

Selleks otstarbeks kogusin kõik sealsed hauakirjad ning lõin andmebaasi ja korpuse. Järgnevalt töötlesin andmeid: dateerisin hauakirju, määrasin kindlaks keeled, milles tekstid on kirja pandud ja selgitasin välja hauakirjade päritolu. Edasises analüüsis kirjeldasin hauakirjade sõnavara ning katsetasin ka eufemistlike surmametafooride analüüsi.

Nõo hauakirjad võib jagada päritolu järgi kolmeks: religioossed, kirjanduslikud ja omaloomingulised või tundmatu päritoluga kirjad. Kuni esimese maailmasõjani olid peaaegu kõik hauakirjad religioosse sisuga. Pärast sõda need hakkasid vähenema, juurde tulid kirjanduslikud hauakirjad ja omalooming. Alles taasiseseisvunud Eestis kadusid religioossed hauakirjad esikohalt ja asemele tuli omalooming. Vastupidiselt oodatule ei kadunud religioossed hauakirjad nõukogude perioodil täielikult; kadusid üksnes sõnad nagu *Jumal* ja viited piiblitsitaadidele. Senisest rohkem kasutati kirjandusliku algupäraga hauakirju. Tänapäeval, taasiseseisvunud Eestis, on omalooming kõige tavalisem ja varasemate aegade mitmekesisus on vähenenud.

Sõnavaraanalüüs näitab samuti religioossete sõnade suurt osakaalu. Lisaks selgus, et umbes 1860. – 1930. aastad olid üleminekuperiood, mil kasutati segamini nii vana kui ka uut kirjaviisi. Asesõnade semantiline analüüs näitas, et olenemata sellest, kas hauakirjad on surnu(te) või järglas(t)e perspektiivist kirjutatud, on enamasti surnu(d) fookusse seatud. Metafooride analüüsist selgus, et enamikus hauakirjadest esineb surmametafoor ja see on valdavalt optimistlik.

Hauakirjade uurimine on nõudlik ala, mis vajab mitmevaldkondlikke teadmisi ja analüüsioskusi, mispärast jääb minu töö ülevaatlikuks. Andmestik ja korpus võimaldavad edaspidi kas võrdlevalt

või süvitsi Eesti hauakirju uurida. Siiski annab töö panuse hauakirjade uurimisseisu ning ettekujutuse, kuidas võiks hauakirju edaspidi koguda. Kuna Nõo asub põhja- ja lõunaeestikeelsel üleminekualal, võimaldab minu kogutud materjal edaspidi enamaid analüüse, eelkõige lõunaeestikeelse sõnavara, aga ka nimede, muude keeleliste elementide ja sümbolite uurimist.

Kalmistud on oma hauatähiste ja -kirjadega väärtuslik osa Eesti kultuurigeograafilisest maastikust, kus põimub lingvistiline, ajalooline ja etnograafiline materjal. Eriti malmriste, mille unikaalsed hauakirjad meenutavad ammu kadunud inimesi, pole enam kauaks. Need hauatähised hääbuvad, kuna nende eest hoolitsejaid enam ei ole ja koos nendega kaovad olulised kultuurimälestised, aga ka keeleaines. Loodetavasti jõuab peale minu veel keegi seda materjali talletada ja uurida.

Kirjandus

Aava, Timo. 2023. *Jewish Autonomy in Interwar Estonia and the Life Trajectories of Its Leaders*. Vol.10/2023 No.1. Wien: Wiesenthal Institut. https://doi.org/10.23777/sn.0123.

Allam, Zaheer. 2019. *The city of the living or the dead: On the ethics and morality of land use for graveyards in a rapidly urbanised world*. Land Use Policy 87. 104037. Australia: Curtin University Sustainability Policy Institute, Curtin University, Australia. https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104037.

Arnek, Pille. 2019. *Eestikeelsed tekstid 16.-19. sajandi Põhja-Eesti hauatähistel*. Tallinn. Tallinna Ülikool.

Bailey, Douglas. 1997. *The Archaeology of Burial Mounds. Theory and Interpretation*. Tulcea, Romania: Actes du III" Colloque International d'Archéologie Funéraire,

Ben-Rafael, Eliezer & Miriam Ben-Rafael. 2015. Linguistic landscapes in an era of multiple globalizations. Linguistic Landscape. *An international journal* 1(1–2). 19–37. Tel-Aviv University. https://doi.org/10.1075/ll.1.1-2.02ben.

Blokland, Rogier & Petar Kehayov. 2010. Vene keele mõjust eesti keeles. Tagasivaateid ja perspektiive. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 1(2). 35–54. https://doi.org/10.12697/jeful.2010.1.2.03.

Bos, Johan 2020. *The TombReader Project*. https://www.let.rug.nl/bos/tombreader/. (vaadatud 22.04.25)

Clastres, Pierre. 2010. *Archeology of Violence*. New York: Semiotext(e).

Clauss, Manfred; Kolb, Anne; Slaby, Wolfgang A.; Woitas, Barbara. *EDCS Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby*. http://www.manfredclauss.de/gb/index.html. (vaadatud 22.04.25)

Corpus of Russian Inscriptions (*Свод русских надписей*). 2025. https://cir.rssda.su/eng/corpus/. (vaadatud 22.04.25)

Crespo-Fernández, Eliecer. 2013. Euphemistic Metaphors in English and Spanish Epitaphs: A Comparative Study / Metáforas eufemísticas en epitafios ingleses y españoles: Un estudio contrastivo. *Journal of the Spanish Association of Anglo-American Studies*. Kd Vol. 35, No. 2. Albacete, Spain.

Crespo-Fernández, Eliecer. 2023. The Death Taboo: Euphemism and Metaphor in Epitaphs from the English Cemetery of Malaga, Spain. Languages 8(3). 215. Ciudad Real, Spain. https://doi.org/10.3390/languages8030215.

Dafni, Amots, Efraim Lev, Sabine Beckmann & Christian Eichberger. 2006. Ritual plants of Muslim graveyards in northern Israel. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 2(1). 38. Haifa, Israel. https://doi.org/10.1186/1746-4269-2-38.

Eesti kalmistute portaal. 2025. https://kalmistud.ee/. (vaadatud 10.11.24)

Eesti Piibliselts. 2022. https://piibel.net/est_97,est_68,est_1739/1ms-1.html. (vaadatud 22.04.25)

Erelt, Mati; Kasik, Reet; Metslang, Helle; Rajandi, Henno; Ross, Kristiina; Saari, Henn; Tael, Kaja; Vare, Silvi. 1993. *Eesti keele grammatika*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

ETY = Eesti etümoloogiasõnaraamat. 2012. https://arhiiv.eki.ee/dict/ety/index.cgi?Q=et%C3%BCmoloogia. (vaadatud 22.04.25)

Fiedler, S.; Breuer, J.; Pusch, C.M.; Holley, S.; Wahl, J.; Ingwersen, J.; Graw, M.. 2012. Graveyards — Special landfills. *Science of The Total Environment* 419. 90–97. Germany. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2011.12.007.

Gorter, Durk; Cenoy, Jasone. 2024. *A Panorama of Linguistic Landscape Studies.* Multilingual Matters & Channel View Publications.

Hansen, Magnus Pharao. 2010. *DNA and archeology*. Principles of Archeology.

Iva, Sulev. 2007. *Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem*. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 20. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Jamieson, Ross W. 1995. Material culture and social death: African-American burial practices. *Historical Archaeology* 29(4). 39–58. https://doi.org/10.1007/BF03374216.

Johanson, Kristiina; Rammo, Riina; Haak, Arv; Jonuks, Tõnnu; Kiudsoo, Mauri; Luik, Heidi; Lõugas, Lembi. 2024. *MATERJALID ARHEOLOOGIAS kõrgkooliõpik*. Tartu. Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut.

Jonuks, Tõnno. 2009. *Eesti muinasusund*. Dissertationes archaeologiae universitatis Tartuensis 2. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kiaupa, Zigmantas; Mäesalu, Ain; Pajur, Ago; Straube, Gvido. 1999. *Geschichte des Baltikums*. Avita.

Kingisepp, Valve-Liivi. 2001. *Eesti keele esimestest kirjapanekutest ja kirjaviisidest*. Oma Keel.

Kong, L. 1999. Cemetaries and Columbaria, Memorials and Mausoleums: Narrative and Interpretation in the Study of Deathscapes in Geography. *Australian Geographical Studies* 37(1). 1–10. https://doi.org/10.1111/1467-8470.00061.

Krajewska, Monika. 1989. *Cmentarze żydowskie w Polsce: Nagrobki i epitafia*. Polska sztuka ludowa, 1, 27.

Kõivupuu, Marju. 2024. *Inimese lahkumine: raamat surma- ja kalmistukultuurist*. Tallinn: Pegasus.

Kõivupuu, Marju. 2025. Autori vestlus kaasjuhendajaga. Tallinn. Veebruar 2025.

Laanekask, Heli. 2004. *Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus Tartu Ülikooli Kirjastus.

Lakoff, George. 1993. *The Contemporary Theory of Metaphor*. University of California.

Liibak, Marko. 2003. *Tallinnas on haudade rüüstamine vähenenud*. Postimeees. https://www.postimees.ee/2022303/tallinnas-on-haudade-ruustamine-vahenenud.

Lindström, Liina; Pilvik, Maarja-Liisa; Plado, Helen; Todesk, Triin. 2024. Võro ja seto keelevahetus XX–XXI sajandil. Kas pöördumatu protsess? *Keel ja Kirjandus* 67(5). 449–476. https://doi.org/10.54013/kk797a3.

Maggio, Ariane. 2018. Burial Practices in Europe. *Encyclopedia of Global Archaeology*, 1–6. Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-51726-1_2887-1.

Marand, Agnes-Asta. 2001. *Lehekülgi Nõo ajaloost I*. Nõo. Nõo vallavalitsus.

Marten, Heiko F; Saagpakk, Maris. 2017. Linguistic Landscapes und Spot German an der Schnittstelle von Sprachwissenschaft und Deutschdidaktik. *iudicum*, 2017. S. 7-18. München.

Matras, Yaron; Gaiser, Leonie; Reershemius, Gertrud. 2018. Multilingual repertoire management and illocutionary functions in Yiddish signage in Manchester. *Journal of Pragmatics* 135. United Kingdom.

MuKS = Muinsuskaitseseadus: https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019013?leiaKehtiv. (vaadatud 22.04.25)

Muzioł, Marta. 2018. *The Linguistic Space of Cemeteries as a Reflection of Culture*. Poland: Kazimierz Wielki University.

Mägi, Marika. 2007. *Kivikalmetest kirikaedadeni*.

Männiste, Meedy. 2024. Autori vestlus kalmistuvahiga. Nõo. 20.06.2024.

Nõo valla veebileht: https://nvv.ee/kalmistu. (vaadatud 22.04.25)

Ots, Loone. 1995. Annetus kalmule. Hauakirjadest Hiiu-Rahu kalmistul. Köss, Tiia & Jaago, Tiiu & Tender, Tõnu & Västrik, Ergo (toim.). *Vanavaravedaja*, 1995 nr. 2. Tartu, Tartu NEFA.

Pae, Taavi. 2002. *Eesti kalmistute kujunemine ja paiknemise seaduspärasused*. Tartu Ülikool, Geograafia Instituut.

Pae, Taavi. 2006. *Formation of cultural traits in Estonia resulting from historical administrative division* (Dissertationes Geographicae Universitatis Tartuensis 28). Tartu: Tartu Univ. Press.

Pae, Taavi; Kaur, Egle Kaur; Aasa, Anto; Ahas, Rein. 2008. The Formation and Location Features of Estonian Cemeteries. *Journal of Baltic Studies*, 37:3, 277-297. DOI: 10.1080/01629770608628893.

Pajusalu, Karl. 2000. Eesti keele kujunemisjärgud ja sotsioperioodid. *Eesti teaduste akadeemia ja Eesti kirjanike liidu ajakiri*. Keel ja Kirjandus 3/2000.

Pajusalu, Renate. 2009. *Sõna ja tähendus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Pietkiewicz, Igor. 2012. Burial rituals and cultural changes in the polish community – a qualitative study. 288–309. *Polish Psychological Bulletin* 43(4). https://doi.org/10.2478/v10059-012-0032-3.

Rahman, A.H.M.M.; Anisuzzaman, M.; Haider, S.A.; Ahmed, Ferdous; Rafiul Islam, A.K.M.; Naderuzzaman, A.T.M. 2008. *Study of Medicinal Plants in the Graveyards of Rajshahi City*. Rajshahi, Bangladesh: University of Rajshahi.

Ross, Kristiina. 2020. *Hauatähiste tekstid doktoritöös*. Keel ja kirjandus 5/2020.

Saar, Jüri. 2004. *Kalmude metalliilu hääbub ajaga*. Postimees. https://www.postimees.ee/1417901/kalmude-metalliilu-haabub-ajaga.

Saareste, Andrus. 1932. *Eesti keeleala murdelisest liigendusest*. Tartu: Eesti Rahvusraamatukogu: EA 6.946.

Seliverstova, Oksana. 2009. *Surm ja matused eestlastel ja Eestis elavatel venelastel*. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Steen, Gerard. 2017. Deliberate Metaphor Theory: Basic assumptions, main tenets, urgent issues. *Intercultural Pragmatics* 14(1). 1–24. https://doi.org/10.1515/ip-2017-0001.

Stutz, Liv Nilsson; Tarlow, Sarah (toim). 2013. *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. 1. tr. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199569069.001.0001.

Suits, Gustav. 1959. *Luuletused*. Eesti riiklik kirjastus. Tallinn.

Sõnaveeb. https://sonaveeb.ee/. (vaadatud 21.05.25)

Tanaś, Sławoj. 2004. Cmentarz jako przedmiot zainteresowań geografii turyzmu. *Turyzm/Tourism* 14(2). 71–87. Poland. https://doi.org/10.18778/0867-5856.14.2.05.

Tark, Triin; Aava, Timo; Smith, David J. 2021. *"One size fits all"? Challenges of ethnic categorisation when implementing nonterritorial autonomy*. European Non-territorial Autonomy Network.

Tarnawska, Patrycja; Walczak, Maciej; Burkowska-But, Aleksandra. 2024. Cemeteries and graveyards as potential reservoirs of antibiotic resistance genes and bacteria: a review. *Environmental Chemistry Letters* 22(1). 297–319. https://doi.org/10.1007/s10311-023-01651-w.

Tiidu, Elis. 2016. *Tartu kesk- ja varauusaegse Maarja kalmistu matuste dateerimisest*. Tartu: Tartu Ülikool.

Tomašević, Amelia. 2018. Cemeteries as tourist attraction. *Turisticko poslovanje* (21). 13–24. Zagreb. https://doi.org/10.5937/TurPos1821013T.

Tragel, Ilona. 2003. *Eesti keele tuumverbid*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Tsäko, Meelis. 2024. Autori vestlus kiviraiduriga. Ülenurme. Mai 2025.

Tuulik, Tiina. 2013. Üks Eesti ajalooline kalmistu täna – Rakvere linnakalmistu. *Mäetagused*. Tartu.

Vai, Stefania; G. Amorim, Carlos Eduardo; Lari, Martina; Caramelli, David. 2020. Kinship Determination in Archeological Contexts Through DNA Analysis. *Frontiers in Ecology and Evolution* 8. 83. https://doi.org/10.3389/fevo.2020.00083.

Vajta, Katharina. 2018. Gravestones speak – but in which language? Epitaphs as mirrors of language shifts and identities in Alsace. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 39(2). 137–154. https://doi.org/10.1080/01434632.2017.1321652.

Vajta, Katharina. 2021. Identity beyond death: messages and meanings in Alsatian cemeteries. *Mortality* 26(1). 17–35. https://doi.org/10.1080/13576275.2020.1715360.

Viikberg, Jüri. 2020. *Eesti murrete grammatika*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Viimne reliikvia. 1969. Film https://www.imdb.com/de/title/tt0065180/.

Worpole, Ken. 2003. *Last Landscapes: The Architecture of the Cemetery in the West*. Reaktion Books Ltd. London.

Õim, Triin. 2010. *Hauatähise välimääraja otsingutel Kärdla kalmistu näite põhjal*. Tartu: Tartu Ülikool.

Õunmaa, Oliver. 2025. *Märjamaa surnuaedu rüüstanud metallivargad jätsid maha mujalt kalmistult pärit käru.* Maaleht. https://maaleht.delfi.ee/artikkel/120357623/marjamaa-surnuaedu-ruustanud-metallivargad-jatsid-maha-mujalt-kalmistult-parit-karu.

Analysis of Epitaphs at Nõo cemetery

Epitaphs are a complex phenomenon that encompasses a variety of linguistic, semantic and social information. In this thesis I analyzed 374 epitaphs gathered from the Lutheran graveyard in Nõo,

Estonia. My main focus was to identify their origins, the linguistic data they contain and whether one could observe changes over time. From the collected data, I created a database in MS Excel and two corpora in SketchEngine. I processed the data by dating all epitaphs and grouping them according to Estonia's main socio-political periods. In my analysis, I identified the languages in which the epitaphs were written and the epitaphs' source of origin. Next, I examined the most frequent vocabulary, its collocations, grammatical information such as case and person, and the semantics of pronouns. Finally, I searched for euphemistic death metaphors following Crespo-Fernández's (2023) model.

The Nõo graveyard is located in a transitional area between North and South Estonian language; therefore, some epitaphs are written in South Estonian, while many also show traces of an older Estonian writing standard. Almost all epitaphs from the pre-World War I period are of religious origin. In Soviet-era Estonia, quotations from literature and original compositions become popular, but they overtook religious epitaphs only after Estonia regained independence in 1991. Also the vocabulary contains a lot of religious material. Pronouns demonstrate a strong focus on the deceased, regardless of whether the epitaph was written from the perspective of the bereaved or the deceased. Furthermore, euphemistic death metaphors occur frequently in the Nõo epitaphs and they generally portray death optimistically as peace, rest, or new life.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Felix Kaiser,

1) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Nõo kalmistu hauakirjade analüüs“, mille juhendajad on Kadri Koreinik ja Marju Kõivupuu, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2) annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commonsi litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

3) olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

4) kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Digitaalselt allkirjastatud

25.05.2025